

"**dün**"den öğrendiklerinle
"**bugün**"ü yaşamak
"**yarın**"ları aydınlatır.

Prof. Dr. M. Fatih Köksal'a Armağan

© 2021, DÜN BUGÜN YARIN YAYINLARI™
Tüm hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım amacıyla ve araştırma için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir şekilde kopya edilemez, elektronik ve mekanik yolla çoğaltılıp, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

DBY: 206
Edebiyat: 94

ISBN 978-625-7471-53-4
Sertifika No: 52315

Baskı Tarihi: Ankara, 2021

Editörler:
Giyasi Babaarslan
Serpil Mutlu Kırlı
Oğuzhan Kırlı
Meltem Yılmaz

Yayın Yönetmeni:
İrfan Güngörür

Dizi Editörü:
Furkan Öztürk

Kapak/Mizanpaj:
Ahmet Hilmi Çuhadar

Baskı/Cilt:
Vadi Grafik Tasarım ve Reklam Ltd. Şti
Serhat Mh. 1420. Cd. No:58/5, 06378 İvedik Osb
Yenimahalle/Ankara Tel: 0 312 395 85 71
Sertifika No: 47479

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI / Library Cataloging-in-Publication Data (CIP)
Prof. Dr. M. Fatih Köksal'a Armağan
/ Editörler: Giyasi Babaarslan, Serpil Mutlu Kırlı, Oğuzhan Kırlı, Meltem Yılmaz
İstanbul: DBY Yayınları, 2021.
1288 s. ; 16,0 x 24,0 cm ___ (DBY Yayınları ; No. 206)
ISBN 978-625-7471-53-4
1- Edebiyat 2- Hatıra 3- Armağan

DÜN BUGÜN YARIN YAYINLARI
Ankara Caddesi, Ünal Han No: 21/4
Cağaloğlu, Eminönü - Fatih / İstanbul
www.dby.com.tr • dby@dby.com.tr
Tel.: +90 212 526 98 06

PROF. DR.
M. FATİH KÖKSAL'A
Armağan

Editörler
Giyasi BABAARSLAN
Serpil MUTLU KIRLI
Oğuzhan KIRLI
Meltem YILMAZ

يَا كَبِيكَج

İÇİNDEKİLER

Târîh-i Armağân 10
Ömür CEYLAN (Prof. Dr.)

Takdim 11
Günay KUT (Emeritus Prof. Dr.)

Meḥemmed Fātiḥ'üŋ Amasya'dan İslāmbol'a Da'vetlerin Beyān İder 15
Ali İhsan ÖBEK (Prof. Dr.)

Ön Söz 21
Prof. Dr. M. Fatih Köksal'ın Biyografisi 25
Prof. Dr. M. Fatih Köksal'ın Çalışmalarına Dair 37
Giyasi BABAARSLAN (Arş. Gör.)-Serpil MUTLU KIRLI (Öğr. Gör.) Enis YALÇIN (Doktora Öğrencisi)

Der-Beyân-ı Ahvâl-i Ulemâ ve A'mâl-i Zurefâ-yı Türkiyye 99
M. Fatih KÖKSAL (Prof. Dr.)

FOTOĞRAF ALBÜMÜ 107

I. HATIRA YAZILARI

Hayat Arkadaşım Fatih Bey 141
Aysel KÖKSAL

Günümüzde Bir Süleyman Nazif 149
Nâzım H. POLAT (Prof. Dr.)

Gardaş! Akşam Bizdeyiz 157
Salahaddin BEKKİ (Prof. Dr.)

Arkadaşım, Kardeşim, Dostum Mehmet Fatih Köksal 165
Namık ASLAN (Dr. Öğr. Üyesi)

Dost, Ağabey ve Hoca: Prof. Dr. Mehmet Fatih Köksal.....173
Orhan KURTOĞLU (Prof. Dr.)

Fetiḥnāme-i Conṣtanṭa.....177
Ali İhsan ÖBEK (Prof. Dr.)

Fatih Köksal İçin.....185
Doğan KAYA (Dr.)

Der-Beyān-ı Evṣāf-ı Tedrīs-i Ḫˇāce Mehemmed Fātiḥ ü Hem Sebeb-i Te'lif-i Ġazel-i Tenḳīd...187
Aslıhan KARAGÖZ HAZNEDAROĞLU (Doktora Öğrencisi)

II. BİLİMSEL YAZILAR

Yavuz Sultan Selim'in Bir Nazire Gazelini İnceleme.....193
Gülçiçek AKÇAY (Doç. Dr.)

Süleymaniye Kütüphanesi Zühdü Bey '607' Numaralı Nazire Mecmuasının MESTAP'a Göre Tasnifi.....211
Şerife AKPINAR (Doç. Dr.)

Bılaçlı Ebubekir Nâci ve Dürr-i Manzûm Adlı Mevlidi.....233
İsmail Hakkı AKSOYAK (Prof. Dr.)

19. Yüzyıl Niğde Bölgesi Şairlerinden Âşık Hüdâî ve "Şifâî ile Selvihan Hikâyesi" Üzerine.....265
Namık ASLAN (Dr. Öğr. Üyesi)

Mecmuaların Edebiyat Tarihine Katkısına Bir Örnek: Küşâdî ve Şiirleri.....281
İncinur ATİK GÜRBÜZ (Doç. Dr.)

Bilmek istersen nedür âlemde eşyâdan garaz: "Garaz" Redifli Gazellerden Hareketle Divan Şiirinin Anlam Dünyası.....299
Bünyamin AYÇİÇEĞİ (Doç. Dr.)

Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri'nde Alıntı Sözler ve Kavram Alanı.....323
Çağla BARİKAN TOPCİ (Arş. Gör.)

Bir Mecmû'anın Işığında İbrâhim Zîver'in Nazîreleri.....341
Özlem BATĞI AKMAN (Dr. Öğr. Üyesi)

Seyyid Vehbî'nin Görev Talebine Dair Manzum Bir 'Arz-ı Hâli.....351
H. Dilek BATİSLAM (Prof. Dr.)

Âşık Veysel'in Esma Hanım'la Evliliği ve Yaygın Bir Fakelore Örneği Olarak Ayakkabı Öyküsü...363
Salahaddin BEKKİ (Prof. Dr.)

Hasan Ali Toptaş'ın Uykuların Doğusu Adlı Eserinde Yazma Sanatına Dair Düşünceler.....377
Berna CİVALIOĞLU SEVİNDİK (Dr. Öğr. Üyesi)

Hecrî Dîvânı'nda "Aşk"ın Kavram Alanı Üzerine 385
Harun COŞKUN (Arş. Gör.)

Türk Dünyası Bütünleşmesi ve Konuşmanın Etnografyası Bağlamında Atasözleri....401
Özkul ÇOBANOĞLU (Prof. Dr.)

Amasyalı Mustafa Vâzıh ve Tûtî-i Vâzıh Adlı Farsça Öğretimine Dair Mesnevisi....415
Ahmet DOĞAN (Prof. Dr.)-Giyasi BABAARSLAN (Arş. Gör.)

Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Süleymân-nâme'si 467
Ramazan EKİNCİ (Doç. Dr.)

Klasik Türk Şiirinde "Kılıç Bıçak Olmak" Deyimi Üzerine 483
Kamil Ali GIYNAŞ (Doç. Dr.)

Yusuf Ziya Paşa'nın Efkârını Terennüm yahut Münîrî'nin Ferah-nâme'si....489
Mehmet Akif GÖZİTOK (Doç. Dr.)

Konya Büyükşehir Belediyesi Koyunoğlu Müzesi ve Kütüphanesindeki 10048 Numaralı Şiir Mecmuasının MESTAP'a Göre Tasnifi 515
Mehmet GÜRBÜZ (Doç. Dr.)

Başkurt Destanlarında İşlevsel Bir Nesne "Kamçı"....549
Cavit GÜZEL (Dr. Öğr. Üyesi)

Taşlıcalı Yahyâ ve Cinânî'nin "Turunç" Redifli Gazelleri....563
Osman HORATA (Prof. Dr.)

Türk Edebiyatında Ebû Müslimnâme Geleneği ve Hızır Şeyyâd'ın Ebû Müslimnâme'si....575
Mevlüt İLHAN (Dr. Öğr. Üyesi)

Tıbb-ı Nebevî Metinlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Türkçe Tıp Kitaplarında Kaynak Olarak Kullanılması Üzerine 589
Sibel MURAD (Doç. Dr.)-Mücahit KAÇAR (Prof. Dr.)

Peyami Safa'nın Server Bedi İmzasıyla Yazdığı Bir Roman: Zıpçıktılar....619
Beyhan KANTER (Prof. Dr.)

Osman Yüksel Serdengeçti'nin Şiirleri Üzerine Bir İnceleme 633
M. Fatih KANTER (Prof. Dr.)

Türkistân'da Yazılan İlk Kadın Şairler Tezkiresi: Fahrî-i Herâtî'nin Cevâhirü'l-'Acâyib'i....645
Ahmet KARTAL (Prof. Dr.)

Halk Kültüründe Tevriye....691
Doğan KAYA (Dr.)

Mecmuaların Sistematik Tasnifi Projesi (MESTAP) Veri Tabanı, Projede Gelinen Nokta ve Hedefler 703
Oğuzhan KIRLI

Unutulmuş Bir Şair, Bilinmeyen Bir Eser: Esîrî ve Hüsâm-nâme Adlı Manzum Hac Seyahat-nâmesi 711
Ozan KOLBAŞ (Dr.)

Bir Sa'd Bin Ebû Vakkâs Hikâyesi: Hâzâ Kitâb-ı Sa'd-ı Vakkâs 731
Hanife KONCU (Prof. Dr.)

Bir Latife Kaynağı Olarak Râhatü'l-ervâh 777
Fatih KOYUNCU (Doç. Dr.)

Karamanlıca Dîvân-ı Tâlib'den Seçilmiş Şiirler 803
M. Sabri KOZ

Türk Romanında Kahramanlık… 823
Fazlı KÖKSAL

Dîvân Bahçesinin Erken Solan Çiçeği: Vâsık-zâde Erşed ve Dîvân'ı 835
Orhan KURTOĞLU (Prof. Dr.)

Bir Bürokrat-Şaire Yazılmış Şiirler Seçkisi: İzzet Ali Paşa Mecmuası 851
Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ (Prof. Dr.)-Nagihan GÜR (Doç. Dr.)

Ebubekir Nâcî'nin Dürr-i Manzûm İsimli Mevlidi 909
Rıfat KÜTÜK (Prof. Dr.)-Nilay KINAY CİVELEK (Dr. Öğr. Üyesi)

Son Dönem Osmanlı İstanbul'unda Azerbaycanlı Bir Aydın: Muallim Feyzi Efendi 949
Vüsale MUSALI (Prof. Dr.)

Şairin Adı Yok: Klâsik Türk Şiirinde Mahlas Kullanmayan Şairler 973
Serpil MUTLU KIRLI (Öğr. Gör.)

Yahya Kemâl'in Şiir Dilinde Türkçe Yabancı Kelime Kullanımı [Ne Türkçedir Ne Değildir -3 Türkçeyi Şiirle İnşa Edenler -2] 999
Ali İhsan ÖBEK (Prof. Dr.)

'Ahmet Rasim Kitaplığı 1 İlk Sevgi' Yayımında Görülen Sorunlar ve Sebepleri Üzerine 1033
Kenan ÖZÇELİK (Dr. Öğr. Üyesi)

Aziz Mahmut Hüdâyî'nin Tarikatnâme'sinde Dil ve Üslup 1051
Nevzat ÖZKAN (Prof. Dr.)

Garib-nâme'ye Göre XIV. Yüzyılın Anadolu'sundaki İdârî Hayat 1063
Nuran ÖZTÜRK (Prof. Dr.)

Mir ʿAli-şîr Nevāyi'nin Osmanlı Padişahı I. Selim'in Gazelleri Üzerindeki Etkisi 1079
Benedek PÉRİ (Prof. Dr.)

Mesleki Fütüvvetnâmeler Üzerine Bir Değerlendirme 1091
Mehmet Saffet SARIKAYA (Prof. Dr.)

Yûnus'a Tapduk u Saltuk u Barak'dan (mı)dur Nasîb? Metinler ve Tarihî Kaynaklar Işığında Yûnus Emre-Barak Baba İlişkisi.....1103
Orhan Kemâl TAVUKÇU (*Prof. Dr.*)

Bir Aruz Uygulaması Olan Meddin El Yazmalarında Hareke veya Harfle Gösterilmesi ve Medli Sözcüklerin Çeviri Yazıda İmlası 1117
Bünyamin TAŞ (*Doç. Dr.*)

Edebî Eserlerin Dünyası ve Eski Edebî Metinlerimizi Okuyup Anlama Üzerine Bir Değerlendirme.....1135
Mertol TULUM (*Prof. Dr.*)

Bir Hoyratın Türkçesi.....1145
Vahit TÜRK (*Prof. Dr.*)

Peyami Safa'nın Romanında Bir Eksen Kayması: Cumbadan Rumbaya'da Doğu-Batı Uzlaşısı ..1153
Güler UĞUR MELİKOĞLU (*Arş. Gör.*)

Bâkî'nin Gazellerine Redif Üzerinden Bir Bakış.....1167
Yağız YALÇINKAYA (*Dr. Öğr. Üyesi*)

Hasîbî Mahlaslı Rüstem Paşa-zâde Hüseyin Efendi'nin Mısır'dan İstanbul'daki Yârâna Gönderdiği Manzum Mektubu 1181
Sadık YAZAR (*Prof. Dr.*)

Klasik Türk ve Fars Şiirlerinde Ortak Bir Deyim: Rîş-hand (Sakalına Gülmek) 1235
Ozan YILMAZ (*Prof. Dr.*)

Nazar Pratiklerinde Üzerliğin Kullanımına Dair Bazı Düşünceler 1247
Meltem YILMAZ (*Arş. Gör. Dr.*)

Osmanlı'da Kımız.....1281
Hasan YÜKSEL (*Prof. Dr.*)

Unutulmuş Bir Şair, Bilinmeyen Bir Eser: Esîrî ve *Hüsâm-nâme* Adlı Manzum Hac Seyahat-nâmesi

Ozan KOLBAŞ*

Hacca giden pek çok yazar veya şair klasik Osmanlı edebiyatı dâhilinde yolculukları hakkında çeşitli amaçlarla manzum veya mensur, kimi zaman manzum-mensur karışık bazı eserler kaleme almıştır. Günümüzde pek çok araştırmacı ulaşılabilenler dâhilinde bu eserlere dair çeşitli çalışmalar yapmış ve ilgili eserlerin metinlerini ortaya koyarak incelemelerde bulunmuştur.[1] Şimdilik ulaşılamayan ve yazma eser kütüphanelerinde gün yüzüne çıkmayı bekleyen aynı türdeki eserlerin varlığı da aşikardır. Menzil-nâme yahut hac seyahat-nâmesi türündeki bu eserlerden ulaşılabilen en eskisi, eksik olmakla birlikte Ahmed Fakih'e ait *Kitâbu Evsâfı Mesâcidi'ş-Şerîfe* adlı eserdir (Ahmed Fakih, 1974). Bu makalede, şimdilik Ahmed Fakih'in eserinden sonra yazılmış en eski ikinci hac seyahat-nâmesi olan ve Osmanlı hac kervanı güzergâhı hakkında en eski bilgileri veren, Esîrî mahlaslı şair tarafından kaleme alınan *Hüsâm-nâme* adlı eser tanıtılacak, bu eserin önemi üzerinde durulacak ve bundan önce, hakkında pek de bilgi sahibi olmadığımız Esîrî'ye dair elde edebildiğimiz bilgilere yer verilecektir.

II. Bayezid Dönemi Şairi Esîrî

Osmanlı döneminde yazılmış biyografi kaynaklarının hiçbirinde *Hüsâm-nâme* şairi Esîrî hakkında bilgi yoktur. Yalnızca Bâkî'nin danişmend olduğu dönemde

* Dr. ozankolbas@gmail.com.

1 Bu konudaki bazı çalışmalar için bk. Kolbaş, 2021: 16-27.

(M. 1561-1563) tertip edildiği anlaşılan ve istinsah edilen şiirlerin bazı başlıklarında ilgili şaire ait bilgiler veren bir şiir mecmuasında *Hüsâm-nâme* şairinin gazeliyle birlikte mesleği hakkında bir cümlelik bilgiye rastlanır. Bunun haricinde hayatı ve eserleri hakkındaki birtakım bilgilere *Hüsâm-nâme* adlı eserinde kendisi yer verir. Ancak ulaşılabilen bu bilgiler de sınırlıdır.

Cumhuriyet döneminde Esîrî ve *Hüsâm-nâme*'si üzerine inceleme yapan ilk araştırmacı nüshanın şahsî kütüphanesinde bulunması dolayısıyla Fahri Bilge'dir. Rika hattıyla tuttuğu 67 varaklık bir defterde yaklaşık 70 sayfa boyunca Esîrî hakkında ulaşabildiği malumatı alıntılamış ve çoğunlukla *Hüsâm-nâme*'de yer alan ilgi çekici beyitleri istinsah etmiştir. Tezkirelerde geçen Esîrî mahlaslı şairler hakkında bilgi verirken, bunlardan Âşık Çelebi ve Kınalızâde Hasan Çelebi tezkirelerinden başka diğer bazı biyografi eserlerinde de mahlası zikredilen Esîrî-i Bursevî'nin *Hüsâm-nâme* şairi olabileceğini belirtmiş; ancak bu konuda yanılmıştır (Bilge, 1943). Esîrî'den bahseden bir sonraki araştırmacı Sadettin Nüzhet Ergun'dur. *Türk Şairleri* adlı eserindeki bir maddeyi Esîrî'ye ayırmış, bu maddede Fahri Bilge'den kendisine mektup yoluyla aktarılan bilgilere yer vermiş ve *Câmi'ü'n-nezâir*'de yer alan Esîrî mahlaslı kimi şiirleri alıntılamıştır (Ergun, 1946: 1342-1343). Agâh Sırrı Levend de *Ġazavāt-nāmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Ġazavāt-nāmesi* adlı çalışmasında Esîrî'den bahsetmiş; ancak eserin girişindeki siyasî dönem eleştirisini *Hüsâm-nâme*'nin genel konusuymuş gibi aktararak bu konuda hata yapmıştır (Levend, 2000: 108). Dolayısıyla Levend'in eseri inceleme imkânı bulamadığı söylenebilir. Esîrî'den bahseden bir diğer çalışma Prof. Dr. Günay Kut tarafından kaleme alınan *Esīrī, His 'Sergüẕeşt' and His Other Works* başlıklı makaledir. Kut, bu makalesinde incelediği Esîrî mahlaslı diğer şairler arasında Levend'in zikrettiğimiz çalışmasını kaynak göstererek *Hüsâm-nâme* şairinin II. Bayezid döneminde yaşadığını belirtir (Kut, 2010: 89). Esîrî ve *Hüsâm-nâme* konusunda Ergun, Levend ve Kut gibi araştırmacılardan başka bilgi veren bir diğer isim Prof. Dr. Yaşar Aydemir'dir. "Esîrî'nin Bağdat Şehrâşûbu" başlıklı makalesinde yer verdiği bir dipnotta Ergun'dan edindiği bilgileri aktarmasından başka eserin varak sayısını zikrederek hac seyahatini konu edindiğini bildirir (Aydemir, 1999: 451). Fahri Bilge'nin çalışması hariç diğer çalışmalarda Esîrî ve *Hüsâm-nâme* konusunda ayrıntılı incelemeye yer verilmemiş, bir iki cümlelik ifadelerle Esîrî'nin II. Bayezid döneminde yaşadığına ve *Hüsâm-nâme*'nin konusuna değinilmiştir. Bunlardan başka ilgili çalışmalarında Esîrî hakkında bilgi veren kimi araştırmacılar genellikle Ergun'un maddesini ve Kut'un makalesini kaynak almışlardır. Fahri Bilge'nin defteri ise şahsî kütüphanesinde bulunması ve sonrasında koleksiyonunun Milli Kütüphane'ye devredilmesi nedeniyle gözlerden kaçmıştır.

Doğrudan ve ayrıntılı bilgi edinebileceğimiz *Hüsâm-nâme* metnine dönecek olursak; Esîrî, eserinde yer verdiği bir beyitte devrin Sultan Bayezid devri olduğunu söyler. Buradan hareketle II. Bayezid döneminde (M. 1481-1512) yaşadığı, hacca bu dönemde gittiği ve eserini de bu dönemde yazdığı anlaşılır:

Gerçi kim ***Sulṭān Bāyezīd devridür***
İşbu işler o[l] ẓulümler cevridür (Kolbaş, 2021: 380; b. 26)

Hayatına dair verdiği bilgi bununla sınırlıdır. Bunun haricinde *Hüsâm-nâme* içerisinde eserleri hakkında da bilgi sahibi olmamızı sağlayan bazı beyitler vardır. Bu beyitlerde haccetmek amacıyla Mekke'ye giderken eserlerini de yanında götürdüğünü belirtir. Bunlardan biri *Dîvân*'ıdır. Bunun haricinde iki adet kitabı daha olduğunu söylemesine rağmen içerikleri hakkında bilgi vermez. Bu nedenle manzum yahut mensur hangi türde ve ne konuda kaleme alındıkları belli değildir. Ancak tüm bu eserlerini Mekke'den dönüş sırasında uğradıkları bedevi baskınında kaybeder:

Bunca sözler ben de cemʿ itmiş idüm
Mekketu'llāh'a alup gitmiş idüm

Bir dīvān cemʿ eylemişdüm iy aḫı
Añılaydum anuñ ile ben daḫı

Oḳıyup yazduġumuñ maʿnīsini
Fikr idüp ḳalb-i żamīrüm ḫāṣını

Giceler uyumaz idüm fikr ile
Gündüzin fikre varurdum ẕikr ile

Bir niçe yılʿömrümi ḫarc eyledüm
Yaʿnī ben de bir dīvān derc eyledüm *(Kolbaş, 2021: 393; b. 217-221)*

Kaʿbetu'llāh'dan gelürken ḳāfile
Ḥams[e] elf irdi ḫarāmī ṣaff ile

Cümle ḫüccācı gelüben taladı
Ne bilem bunlar[ı] benden aldı

Üç kitābum aldılar mālum ile
Üşde ḳaldum ḳurı aʿmālüm ile

Bir dīvān cemʿ itmiş idüm key ulu
Ol gidelden berü olmışam delü

Bunca yıllıḳ ʿömrümüñ ser-māyesi
İy dirīġā gitdi rūḥum vāyesi

Ehline düşse acımazdı yürek
Ḥaḳ Teʿālā'dan buyimiş çün dilek *(Kolbaş, 2021: 393-394; b. 225-230)*

Yukarıdaki beyitlerde yer verdiği oldukça hüzünlü ifadeler eserlerin tek nüsha olduğunu düşündürmekle birlikte tezkire yazarlarının Esîrî hakkında bilgi vermemelerinin nedeni de ortaya koyar. Nitekim Sehî Beg, Anadolu sahasında yazılan ilk tezkire özelliği taşıyan *Heşt Bihişt* adlı eserini Esîrî'nin hacca gidişinden yaklaşık otuz sene sonra kaleme alır. Latîfî ve Âşık Çelebi tarafından H 953 [M 1546] ve H 976 [M 1568] yıllarında yazılan tezkireler de yine Sehî Beg'in eserinden ve Esîrî'nin yaşadığı ve hacca gittiği yıldan sonradır. Bundan dolayı Esîrî, *Hüsâm-nâme* adlı eserini diğer eserlerinden sonra yazmış olsa dahi bu eserin ve Esîrî'nin, tezkire yazarlarının gözlerinden kaçtığı ve bu nedenle Esîrî'den ve eserinden tezkirelerinde bahsetmedikleri düşünülebilir.

Esîrî'nin hacca gittiği döneme kadar biri *Dîvân*, toplamda üç eser kaleme alması bu dönemde ileri yaşta olduğunu gösterir. *Dîvân*'ı hakkında yukarıda alıntıladığımız beyitlerde "bir niçe yıl ʿömrümi ḫarc eyledüm", "bunca yıllıḳ ʿömrümüñ sermāyesi" gibi ifadelere yer vermesi de bu görüşe katkı sağlar. Bunun yanında yine *Hüsâm-nâme*'de yer verdiği bir diğer beyitte ömrünün geçtiğine vurgu yapar:

Cān-ı ʿazīzüñ bilmedüñ ḳadrin
Āh vā ḥayfā ki giçdi ʿömr-i tebāh (Kolbaş 2021: 458; b. 1208.13)

Ayrıca Eğridirli Hâcı Kemâl'in *Câmiʿü'n-Nezâir* adlı şiir mecmuasında yer verdiği Esîrî mahlaslı şiirler de tespitlerimiz neticesinde üslup ve işlenen konuların benzerliği açısından büyük ihtimalle *Hüsâm-nâme* şairine aittir. Bu şiirlerden birinde yer verdiği beyitte saçının ve sakalının ağardığını belirterek yaşlılık vurgusu yapması ileri yaşlılığına dair görüşümüze katkı sağlar:

Ḳaydı varacaḳ menzilüñüñ ḳanı Esīrī
Ḥayfā ki ʿömür geçdi aġardı ṣaḳal u ṣaç (Egridirli Ḥācı Kemā, vr. 41a; b. 10)

Bu nedenle hacca gittiği yılda 60-65 yaşlarında olması muhtemeldir. Buradan hareketle Fatih Sultan Mehmed döneminde, 1450'li yılların civarında doğmuş olmalıdır. Haccın tamamlanmasının ardından İstanbul'a döndükleri tahmin edilebilir. Nitekim daha önce bahsettiğimiz Bâkî'nin danişmend olduğu dönemde derlenen mecmuanın verdiği bilgi bu noktada Esîrî'nin İstanbul'a döndükten sonra, II. Bayezid'in saltanatının ardından Yavuz Sultan Selim döneminde divan kâtipliği yap-

tığını "Ṣābıḳda Sulṭān Selīm Ḫān Ḥażretlerine Dīvān Kātibi Olan Esīrī Fermāyed" başlığıyla bildirir (*Şiir Mecmuası*, vr. 4a). Nüsha üzerindeki çeşitli âmiller yoluyla müellif hattı olduğunu tespit ettiğimiz *Hüsâm-nâme* nüshasının *dîvânî kırması* adı verilen yazı türüyle yazılması ve bu yazı çeşidinin edebî eserlerde pek de kullanılmaması Esîrî'nin II. Bayezid döneminde de aynı mesleği icra ettiğini düşündürür. Ancak Esîrî'nin Yavuz Sultan Selim döneminden sonraki hayatı hakkında bilgi sahibi değiliz. Ölüm tarihine dair herhangi bir bilgimiz olmamakla birlikte on altıncı yüzyılın ilk çeyreğinde vefat etmiş olabileceğini söyleyebiliriz.

Esîrî'nin, edebî birikim ve kabiliyeti üzerindeki tespitlerimiz diğer eserleri elimizde olmadığından ancak *Hüsâm-nâme* özelinde geliştirilebilir. Buna göre Esîrî, edebî hayatını da etkileyen gelişim aşamalarında dinî ve tasavvufî bir eğitimden geçmiş olmalıdır. Eserinde buna dair pek çok veriye rastlanır. Sık sık dünyanın geçiciliğinden ve ona gönül vermemek gerektiğinden, maddî dünyanın insana fayda sağlamayacağından bahseder. İnsanı doğru yola sevk edecek bir mürşit edinmenin gerekliliği üzerinde durur. Eseri içerisindeki "Şiʿr-i Telḳīn" başlıklı farklı nazım şekliyle yazdığı manzumesinde Sünnî Müslümanlığa vurgu yaparak bu sayede kendisinin de Sünnî inancında olduğunu belirtir:

Kāmil-i insān olan ḥaḳ söze fermān olan
***Sünnī müselmān olan** ehl-i ʿibādet gerek* (Kolbaş, 2021: 461; b. 1255.5)

Esîrî, sözün mana bakımından derin olması gerektiğini savunur. Öyle ki eseri içerisinde anlatacağı çeşitli hikâyeleri ve bu hikâyelerden hasıl olacak manaları söze başladığı kimi beyitlerde hikmet denizinden derlediği cevherler olarak nitelendirir. Bu noktada kimi beyitlerinde "baḥr-ı ḥikmet", "ḥikmet deñizi" ve "maʿnī deñizi" (Kolbaş, 2021: 395, 401, 520-521, 530; b. 248-249, 338, 2160-2161, 2294) gibi ifadelere yer vermesi son derece önemlidir. Yine bir başka beytinde muhatabına "yemm-i ḥikmete" batmasını öğütler (Kolbaş, 2021: 606; b. 3465.11). Hikmet, Allah'ın, kulunun gönlüne ilhamla bildirdiği ilahî sırları ve hakikatleri bilme, varlıkların var oluş sebeplerini kavrama, bunlar arasındaki ilişkide ilahî iradenin rolünü kavrama ilmidir (Kara, 1998: 518). Bu noktada Esîrî'nin, sözünü hikmet denizinden derlenmiş cevherlere benzetmesi, şiirinin ve sözünün ilahî kaynaklı olduğunu ortaya koyar. Kısacası o, dünyevî bir şairlik sezgisine sahip olsa da uhrevî bir kaynaktan beslenmekte ve muhatabına bu kaynaktan çıkardığı nasihatleri sunmaktadır.

Hüsâm-nâme içerisinde pek çok ayet ve hadise telmih vardır. Aktardığı kimi ayetlerin hangi amaçla nazil oldukları hakkında bilgiler dahi verir. Seyahati boyunca gördüğü yerlerle bağlantılı olarak çeşitli peygamberlerin kıssalarına ve İslâm

tarihi içerisinde yer almış şahısların hayatlarına telmihler yapar. Bu yerlerle alakalı hadisleri aktarır. Çeşitli mutasavvıfların yaşayışlarına dair hikâyelere yer verir. *Şeh-nâme*'de zikredilen kimi İran kahramanlarına ve hikâyelerine atıflarda bulunur. Tespitimize göre Sadî-i Şirazî'nin *Gülistân* adlı eserinden bir beyti alıntılar ve yine Farslar arasında yaygın olarak bilinen atasözü kabilinden bir beyti aktarır. Kimi beyitlerde Arap atasözlerinin tercümelerine yer verir. Bunun yanında döneminin edebî anlayışına ve geleneğe bağlı olarak pek çok Türkçe atasözü ve deyim kullanır. Eserinde tespitimize göre Ahmed Fakih'in *Kitâbu Evsâfı Mesâcidi'ş-Şerîfe* adlı eserinden etkilenerek yazdığı iki beyit bulunmaktadır. Esîrî'nin;

Ḳuds'e varan ādemī biñ[e] deger bir demi
Ḥaḳ nebīnüñ ḳademi Ḳuds-i mübārekdedür *(Kolbaş, 2021: 403; b. 368.2)*

Ḥācılar ile ḳoşandum ṭaş yasdandum ḳum döşendüm
Şan kim iridüm uşandum ḳıblem ḳara ṭonlu Mekke *(Kolbaş, 2021: 522; b. 2188.2)*

beyitleri (beyit düzeniyle tertip edilmiş dörtlükleri) ile Ahmed Fakih'in;

Ḳudse gelen ādemī cāna deger bir demi
Peygāmberüñ ḳademi Ḳuds-i mübārekdedür *(Aḥmed Faḳīh, 1974: 44; b. 363)*

Ḥacılar ile ḳoşanduḳ topraḳ oluban döşendük
Şanma ki yolda üşendük i cānum Ḳuds-i mübārek (Aḥmed Faḳīh, 1974: 45; b. 381)

beyitleri (beyit düzeniyle tertip edilmiş dörtlükleri) söyleyiş tarzı itibariyle hemen hemen birbirinin aynıdır. Bu durum Esîrî'nin Ahmed Fakih'in eserinden haberdar olduğunu gösterdiği gibi bu eseri örnek aldığını da düşündürür.

Bunun yanında *Hüsâm-nâme* üzerinde yaptığımız üslup incelemesi Esîrî'nin kendinden önceki dönemde Şâdî Meddâh, Kirdeci Ali, Şeyyad Hamza, Tursun Fakih gibi daha çok dinî-destanî halk tipi mesnevi türünde eserler veren şairlerden etkilendiğini, bu şairlere ait eserlerin kendisini beslediğini ve edebî zevkine hitap ettiğini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle o, edebiyatın ortak malzemesine hâkim, orijinal olmaktan çok kendisini edebî geleneğe bağlayan ve şiirini bu minval üzerinde kaleme alan bir şair olarak kendini gösterir.

Esîrî'nin *Hüsâm-nâme* özelinde aruz ölçüsünü başarılı şekilde kullandığı söylenemez. Pek çok kelimede imale ve zihaf yapar, yaptığı bu imaleler ve zihaflar eserin ahengini bozar ve bu durum metnin imlasına da yansır. Ancak bunun çeşitli nedenleri olabilir: Eserin edebî bir eserden ziyade seyahat hâtıralarını aktaran bir eser olması ve didaktik özellikler göstermesi önemli nedenlerden biri olarak değerlen-

dirilebilir. Nitekim on üçüncü yüzyıl ile on beşinci yüzyıl arasında kaleme alınmış dinî-ahlakî didaktik eserlerdeki vezin aksaklığı dikkat çekicidir (Çelebioğlu, 2018: 43). Bunun yanında eserin tamamlanarak herhangi bir hamiye (Hüsâm Beg'e) sunulup sunulmadığını da bilmiyoruz. Böyle bir durum söz konusu değilse şairi başarı ölçüsünde gayretlendirecek bir motivasyonun olmaması da bu konudaki önemli bir etken olarak karşımıza çıkar. Yine Hüsâm Beg'in şiirden ne ölçüde anlayıp anlamadığı da Esîrî'nin başarı ölçüsündeki gayretine etki etmiş olabilir. Bir diğer önemli neden ise nüshasının sonradan düzenlenmek amacıyla kaleme alınmış olabileceğidir. Nitekim nüsha üzerinde görülen kimi tashihler, kafiye kelimeleri üzerindeki değişiklikler, bazı kelimelerin, kimi beyitlerin ve mısraların yerlerinin değiştirilmesi bu tür örneklerden bazılarıdır. Her sayfada değil de kimi sayfalarda görülen sürh başlık mürekkebinin bir önceki veya sonraki sayfaya bulaşması da başlıkların sonradan eklenmediğini, beyitlerin süratle yazıldığını ve yazılışı esnasında daha bir önceki veya sonraki sayfanın mürekkebi kurumadan diğer sayfanın çevrildiğini düşündürür. Bu durum ve bunun yanında sayısını kırk sekiz olarak tespit ettiğimiz kafiyesiz beyitler de yazma işleminin bir çırpıda yapıldığını akla getirerek bu sürat nedeniyle eserde aruz hatalarına rastlandığını düşünmemize olanak sağlar.

Esîrî, *Hüsâm-nâme* içerisinde beyit düzeniyle tertip ettiği ve hece ölçüsüyle yazdığı kimi şiirlere de yer verir. Bu türden bazı şiirlerde aruzun ahengini hissettirir. Bu ölçü, Kudüs'ün, Kubbetü's-sahre'nin, Mescid-i Aksâ'nın ve Hz. Musa'nın övgüsünde yazılan şiirler gibi daha çok samimi duyguların aruz ölçüsünün kalıplarından çıkarılarak şairin kendisini daha serbest ifade edebileceği konuların yazımında tercih edilmiştir. Bu durum, Esîrî'nin millî zevke ve edebî geleneğe bağlı olduğunu göstermesi açısından da önemlidir. Ayrıca "Anadolu Türkçesiyle yazılan ilk mesnevîlerde çeşitli yazın biçimlerinin bir arada kullanımındaki yaygınlığa işaret ettiği gibi Anadolu Türkçesi'nin eğitimli bir kesimin kalemlerinden çıkan yazılı bir şiir dili olarak gelişiminde sözlü kültürün etkisini de yansıtır." (Kuru, 2011: 199).

Hüsâm-nâme

Esîrî'nin elimize ulaşan tek eseri *Hüsâm-nâme*'dir. Eser, bugünkü bilgilerimiz dâhilinde tek nüsha olup Milli Kütüphane'de, Fahri Bilge'nin koleksiyonu arasında 06 Mil Yz FB 366 numarada kayıtlıdır. Meşin bir cilt içerisinde toplamda 126 + IV varaktır. Krem renkte, dağ ve el filigranlı kâğıda dîvânî kırması hatla yazılmıştır. Baştan ve sondan eksik olduğu gibi reddadelerin birbirini tutmamasından dolayı aralardan da eksik olduğu aşikardır. Bu eksiklik nedeniyle eser üzerinde yazılış tarihine dair bir kaydın bulunup bulunmadığı da bilinmemektedir. Eser içerisindeki

başlıklar sürh (kırmızı) mürekkeple yazılmıştır. Kimi sayfaların derkenarında metin yazarından bağımsız olarak farklı kayıtlara rastlanır. Eser, üzerindeki aynı kalemden çıkma çeşitli tashihler ve incelemelerimiz sonucunda elde ettiğimiz diğer veriler nedeniyle müellif hattıdır.[2]

Eserin başı (vr. 3a):

Bu Sitanbūl bir ʿacāyib şehrdür
Şehrüñ içi Ḥaḳ Teʿālā ḳahrdur

Eserin sonu (vr. 126b):

Ḳurı yiri gördiler şükr itdiler
Eyledür kim kendülerden gitdiler

Hüsâm-nâme, mesnevi formunda Daire-i mu'telifenin Remel bahrinde ve *fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün* kalıbında kaleme alınmıştır. Şu anki hâliyle 4089 beyit (kimi beyitler beyit düzeniyle tertip edilmiş dörtlüktür) ve 18 bentten oluşur.[3] Mesnevi formundan ayrı olarak kaside (tevhid, münacat, na't), gazel, şarkı, murabba ve müfred gibi farklı nazım şekilleriyle yazılmış toplamda otuz beş şiiri de ihtiva eder. Bu otuz beş şiirden altısı hece ölçüsüyle kaleme alınmıştır. Eser, II. Bayezid döneminde İstanbul'dan yola çıkan hac kafilesinin Mekke'ye ulaşıp kafile mensuplarının haccını tamamlayarak İstanbul'a dönüşünü konu alır. Ancak sondaki eksiklik nedeniyle kafilenin dönüş yolunda Şam menzilinden sonraki sergüzeşti elimize ulaşmamıştır. *Hüsâm-nâme*'nin, eser içerisinde yer alan bir beytin delaletiyle ve beyitte geçen "şimdi" kelimesinin vurgusuyla kafilenin dönüş yolculuğu sırasında konakladıklarını düşündüğümüz Halep'te yazıldığı anlaşılır:

Esîrî eylegil ṭaleb ***şimdi yirüñ oldı Ḥaleb***
Gine naṣîb ide Çalab vargıl Mūsā Peygāmber'e (Kolbaş 2021: 429; b. 763.11)

Eser, genel olarak sergüzeşt-nâme; ancak sergüzeşt-nâmelerin bir alt dalı olarak nitelendirebileceğimiz seyahat-nâme türündedir. Eserin yazılış tarihi belli değilse de Esîrî'nin verdiği bazı bilgilerden bu konuda kimi çıkarımlar yapmak mümkündür: Esîrî, eserinin elimize ulaşan giriş bölümünde II. Bayezid döneminde İstanbul'dan

2 Bu konudaki iddiamızı güçlendirecek deliller bir hayli fazla olup makalenin sınırını aşacaktır. İlgili doktora tezinde bu konunun tartışıldığı ve bir şairin şiirini/eserini kurgularken ne gibi düşünce yollarından geçtiğini gösteren bir bölüme yer verildiğinden burada bu konuya derinlemesine yer verilmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Kolbaş, 2021: 324-344.

3 Eser içerisinde "Rubā'ī" başlığıyla kaydedilen üç şiir bulunmakla birlikte bunlar rubai nazım şekline özgü vezinlerle yazılmamıştır. Bu nedenle bu şiirlerin dübeyt yahut tuyuğ olarak değerlendirilmesi gerekir. Bundan dolayı ayrı numara verilmemiş, mesnevinin ana metni içerisinde numaralandırılmışlardır.

çıkabilmek için iskele emininin, iskele kethüdasının ve subaşının rüşvet aldıklarını belirterek yönetimi eleştirir. Bu durum, II. Bayezid dönemine dair çağdaş kaynakların aktardığı bilgiler değerlendirmeye alındığında padişahın saltanatının son dönemlerine rastlar. Nitekim *Solak-zâde Tarihi*, II. Bayezid'in, hastalığından dolayı devlet işlerini diğer devlet adamlarına havale ettiğini, Matrakçı Nasuh ise H 906 [M 1500-1501] yılından sonra sekiz yıl boyunca yönetimden çekilerek herhangi bir yere hareket edemediğini belirtir (Lokmacı, 2015: 412-413; Matrakçı Nasuh, 2019: 294-295). İshak Çelebi ise bu süreçte rüşvetin ön plana çıktığından bahseder (Savaş, 1986: 105). Bunun yanında Esîrî, eserini, içerisinde bulunduğu hac kafilesine önderlik eden ve emîr-i hac görevinde bulunan Hüsâm Beg adına telif ettiğini "Medḥ-i Ḥüsām" başlıklı kasidesinde belirtir:

Anuñ adıyla teʾlīf oldı kitāb

Anuñ adıyla girü oldı tamām (Kolbaş 2021: 622, b. 3685.14)

Daha öncesinde eserin elimize ulaşan 41. beytinde Hüsâm Beg'in "ḫazîne yazıcısı" olduğunu söyler. Büyük bir çoğunluğu II. Bayezid dönemi hakkında bilgi veren ve İlhan Gök tarafından doktora tezi olarak hazırlanan H 909-933 [M 1503-1527] yıllarına ait inʿâmât defterinde "Cemâʿat-i kâtibân-ı Hızâne-i Âmire" ve "Şâgirdân-ı kâtibân-ı Hızâne-i Âmire" başlıkları altında Hüsâm adlı toplamda üç kişiye rastlanır. Bunlardan biri "Cemâʿat-i kâtibân-ı Hızâne-i Âmire" başlığı altında kaydedilen ve ruznâmecilik görevinde bulunan Hüsâm Beg'dir (Gök 2014: 125; 191). Diğer ikisi "Şâgirdân-ı kâtibân-ı Hızâne-i Âmire" başlığı altında kaydedilmiştir. Bunlardan biri divan kâtipliği diğeri ise ârızu'l-ceyşlik görevinde bulunmaktadır. Ârızu'l-ceyşin görevi "ordunun tahsisat defterlerini tutmak, savaş ve barış zamanlarında levâzım ve techizatını temin etmek, konaklama işlerini organize etmek, belli zamanlarda askerleri silâh, techizat ve eğitim açısından teftiş ve savaştan sonra ele geçirilen ganimetleri taksim etmek"tir (Merçil, 1991: 359). Ârızu'l-ceyş görevinde bulunan Hüsâm Beg'e yapılan diğer ödemelerin yanında 1 Şaban 910 [7 Ocak 1505] ve 29 Rebiülevvel 916 [6 Temmuz 1510] tarihleri arasında Mekke, Medine, Mağrip ve Yemen halkına teslim etmesi amacıyla toplamda altı kez ödeme yapıldığı görülür (Gök, 2014: 298, 299, 530, 695, 866, 1128). Bu nedenle Esîrî'nin kafilesine önderlik eden Hüsâm Beg, ârızu'l-ceyş görevinde bulunduğu kaydedilen Hüsâm Beg olmalıdır. Defterde, yukarıda belirtilen tarihlerden önce ve sonra aynı vazifeyle kutsal topraklara giden başka görevliler kayıtlıysa da Hüsâm Beg'in görevli olduğu tarihler yalnızca bu aralıktadır.

Kısacası *Hüsâm-nâme*, rüşvetin ön plana çıktığı II. Bayezid döneminin sonlarında, Hüsâm Beg'in emîr-i hac görevinde bulunduğu H 910-916 [M 1505-1510] yılları

arasında yazılmış olmalıdır. Esîrî'nin, Hüsâm Beg'in hazine yazıcısı olduğu yönünde verdiği bilgi, II. Bayezid'in otuz bir yıllık saltanat süresi içerisinde (M. 1481-1512) hacca gittiği ve eserini yazdığı tarih aralığını altı yıllık bir süre zarfına indirebilmemize olanak sağlar. Bu tarih aralığını daha da daraltmak kimi yorumlarla ihtimal dâhilinde de olsa mümkündür. Şöyle ki: Esîrî, *Hüsâm-nâme* içerisinde ramazan ayını Kudüs'te geçirdiklerini ve bedeviler tarafından baskına uğradıklarında haramilere on bin altın verdiklerini söyler (Kolbaş, 2021: 463; 614; b. 1286; 3579-3580). İlgili in'âmât defterinde Hüsâm Beg'e 1 Şaban 910 [7 Ocak 1505] ve 8 Şaban 910 [14 Ocak 1505] tarihlerinde birer hafta arayla on biner altın ödeme yapıldığı görülür. Bu ödemelerin ilki Mekke ve Medine fukarasına, diğeri ise bedevilere verilmesi amacıyla teslim edilmiştir. Sonraki dönemlerde kutsal topraklara ilerleyen hac kafileleri genellikle receb ayının ilk haftasında veya on ikisinde harekete geçer (Taeschner, 2010: 147). Esîrî, kafile Konya menzili olduğunu tahmin ettiğimiz menzilde konaklarken Hüsâm Beg'i beklediğini ve çıkagelmesinin ardından onunla burada tanıştığını belirtir (Kolbaş, 2021: 381; b. 42-44). Bu nedenle Hüsâm Beg'in ilgili ödemeleri teslim aldıktan ve önderlik edeceği hac kafilesinin yola çıkmasından sonra yola çıktığı, bahsedilen ilgili menzilden sonra da kafileye önderlik ettiği düşünülebilir. Eğer Esîrî'nin de dâhil olduğu kafile İstanbul'dan receb ayının başlarında yola çıktıysa ramazan ayında Kudüs'e ulaşmaları mümkündür. Bunun yanında Esîrî'nin bedevilere verdikleri on bin altın bilgisi yanlış değilse ilgili kayıtlarla Esîrî'nin verdiği bilgiler uygunluk gösterir. Bu ise yolculuğun H 910 [M 1505] yılının ortalarından sonra yapıldığını ve Esîrî'nin *Hüsâm-nâme*'yi hac ayı ve hicri takvimin sonu olan zilhicce ayından sonra, H 911 [M 1505] yılının başlarında yazdığını gösterir.

Hüsâm-nâme, klasik Osmanlı edebiyatı dahilinde diğer hacı adaylarına rehber olması amacıyla yazılan ve menziller hakkında kısa bilgiler vererek pratik amaçlara hizmet eden menzil-nâmelerden farklı olarak yol boyunca yaşanan olaylara dair hâtıraları ve pek çok hikâyeyi barındırır. Esîrî, geçilen menziller hakkında yüzeysel bilgiler verir, gördüğü menzillerin coğrafî özelliklerine değinir, hacı adayları için önem arz eden suyun bulunup bulunmama durumunu ve kimi zaman ilgili bölge halkı hakkındaki gözlemlerini aktarır. Ancak Esîrî'nin amacı hemen hemen aynı konuda yazan diğer şairlerden ve yazarlardan farklı olarak hacı adaylarına rehberlik edecek bir eser kaleme almak değil, bundan daha çok hâtıralarını aktardığı, muhatabına dinî-tasavvufî konularda öğütler verebileceği edebî bir eser kaleme almaktır. Bunun en temel göstergesi menzillere dair bilgiler verdiği beyitlerin; hâtıra, kıssa ve hikâye anlatılarına dair beyitlerden oldukça az olmasıdır. Ayrıca rehber nitelikli hac menzil-nâmelerinin toplam beyit sayıları *Hüsâm-nâme*'ye göre oldukça azdır. Bu eserlerin çoğunda genellikle her

bir beyit bir menzile ayrılmıştır ve ilgili menzil hakkında yüzeysel bilgiler verir. Bu nedenle beyit sayısı hemen hemen menzil sayısıyla eşittir yahut iki üç katı kadardır. Oysaki *Hüsâm-nâme*'nin beyit sayısı bu menzil-nâmelere göre kat kat fazladır ve muhatabına menziller hakkında bilgiler verse de Esîrî'nin eserini doğrudan pratik amaçlara hizmet etme gayesiyle yazdığı pek de düşünülemez.

Tarih sahasında Osmanlıların hac müessesesi hakkında şimdiye kadar yapılan çalışmalar genellikle Yavuz Sultan Selim döneminden başlatılır. Bunun nedeni Hicaz bölgesinin bu dönemden sonra Osmanlı hakimiyetine geçmesi ve dolayısıyla elde daha fazla veri bulunmasıdır. Osmanlıların bu dönemden önce de bu bölgeye kayıtsız kalmadıkları bilinir. Hicaz bölgesine surre gönderimi Yıldırım Bayezid döneminde başlar ve Çelebi Mehmed döneminde kurumsallaşarak gelişme gösterir. II. Murad döneminde ise bu bölgeye hazineden tahsisat ayrılır (Kurşun, 2017: 282). Fatih Sultan Mehmed'in de Memluk sultanı Seyfüddin İnal'dan izin talep ettiği ve Mekke ile Medine'ye su yolları yaptırttığı, su kuyularını onarttığı; ancak Memluklarla yaşanan olumsuzluklar nedeniyle bu faaliyetlerin yasaklandığı bilinmektedir (Nettleton-Fisher, 2014: 41; Kurşun, 2017: 287; Tekindağ, 1976: 77, 80).

Hüsâm-nâme'yi benzeri türdeki eserlerden tarihî olarak ayıran en önemli özellik II. Bayezid döneminde kaleme alınmasıdır. Günümüze ulaşan hac menzil-nâmelerinin tamamı Yavuz Sultan Selim döneminden sonra yazıldığından bundan önceki dönemler hakkında hâtıralarını aktaran ve güzergâh konusunda bilgi veren bir eser yoktur. Ahmed Fakih'in eseri Yavuz Sultan Selim döneminden önce yazılmışsa da elimize ulaşan kısmı eksiktir. Bu nedenle Yavuz Sultan Selim döneminden önce Adana menzilinden sonra Arap coğrafyasında Memluk hakimiyeti altında yola devam eden hac kafilelerinin hangi güzergâhı takip ettiği bilinmemektedir. Esîrî'nin *Hüsâm-nâme*'de aktardığı II. Bayezid dönemindeki güzergâh bize yepyeni bilgiler verir ve sonraki dönemlerde yazılan mevcut hac menzil-nâmelerinden tamamen farklı bir yol çizer.

Osmanlı döneminde üç ana yol güzergâhı bulunmaktaydı. Bunlar sağ, sol ve orta kol olarak isimlendirilmektedir. Sağ kol, Üsküdar'dan başlayarak Eskişehir, Konya, Adana, Antakya güzergâhı üzerinden Şam'a ulaşıyordu. Sonraki dönemlerde yazılan menzil-nâmelerde hac kervanları Şam'dan yola çıkarak Arap coğrafyasının iç kesimlerinden ilerleyip Maan üzerinden Tebük'ü aşıp önce Medine'ye ulaşıyor buradan Mekke'ye varıyordu. Dönüş yolunda yine aynı güzergâhı izleyerek İstanbul'a dönüyordu (Sak ve Çetin, 2005: 261). Ancak Esîrî'nin aktardığı bilgiler doğrultusunda II. Bayezid döneminde güzergâhın böyle olmadığı görülür. Kafilenin İstanbul'dan yola çıktığı kesindir; ancak aradaki varak eksikliği nedeniyle eser içerisinde İstanbul'un

ardından görülen bir sonraki menzil Adana'dır. Anadolu coğrafyasındaki güzergâhın çok eski dönemlerden beri aynı olduğu bilindiğinden kafilenin İstanbul ile Adana arasında Üsküdar, Kartal, Gekbuze (Gebze), Hersek, İznik, Yenişehir, Eskişehir, Bolvadin, Akşehir güzergâhını takip ederek Konya'ya ulaştığı, buradan sonra da Adana'ya vardığı düşünülebilir. Bundan sonraki güzergâh hakkındaki bilgiler eserde eksiklik olmaması nedeniyle kesindir. Adana'dan yola çıkan kafile Antakya, Butuk (Mıdık), Hama, Humus ve Balebek üzerinden Şam'a varır. Buradan Kudüs'e ilerler ve ramazan ayını burada geçirir. Bu bilgi de yine Esîrî tarafından aktarılan ve bu sayede yeni elde edebildiğimiz bir bilgidir. Nitekim sonraki menzil-nâmelerde ramazan ayının Şam'da geçirildiği kaydedilmektedir (Sak ve Çetin, 2005: 216). Kudüs'ten yola çıkan kafile Halilürrahman'a varır. Buradan Akabe-i Bahr adlı yere ulaşarak Mısır hac kervanıyla birleşir. Esîrî'nin belirttiğine göre Kudüs'ten gelen kervanla Mısır'dan gelen kervanın bu mevkide buluşması oldukça eski bir adettir:

Buyimiş ḳānūn ezelden iy dede
Ḳuds-i ʿizz eliyile bile gide *(Kolbaş, 2021: 476; b. 1455)*

İki kafilenin bu mevkide buluşmalarının ardından Hüsâm Beg önderliğindeki kafile Mısır hac kervanını takip eder. Onların konaklayıp göçtükleri mevkilerde konaklar ve kazdıkları su kuyularını kullanır. Kızıldeniz sahili boyunca peşlerinden giderek Yenbu', Bedr-i Huneyn, Maymun Ovası ve Rabia Eşmesi üzerinden Mekke'ye ulaşır. Hac ibadeti dâhilinde Mina'ya uğrayarak Mekke'ye geri döner. Dönüş yolunda Mekke'den çıkarak mallarını gidiş güzergâhında Bedr-i Huneyn'de emanete verdiklerini belirtmesinden dolayı büyük bir ihtimalle bu menzil üzerinden Medine'ye ulaşır. Medine'den sonra Arap coğrafyasının iç kesimlerinden Maan'a, Hassa'ya (Tabut Korusu'na) ve Kerek'e gelerek buradan Şam'a geçer. Eserin sondan eksik olması nedeniyle kafilenin buradan sonraki sergüzeşti hakkında bilgi sahibi değiliz. Ancak *Hüsâm-nâme*'nin Halep'te yazıldığını bilmemiz Şam'dan sonra Halep'e geçtiklerini gösterir. Halep'ten sonra ise Antakya üzerinden yine Mekke'ye gidiş güzergâhını takip ederek İstanbul'a ulaşmaları mümkündür (Bk. EK: Hüsâm Beg Önderliğindeki Hac Kafilesinin Mekke'ye Gidiş ve Dönüş Güzergâhı).

Esîrî, daha önce de belirttiğimiz gibi eserinde menziller hakkında verdiği bilgilerden ziyade öğüt verici nitelikte pek çok kıssa ve hikâye anlatır. Bu kıssalar ve hikâyeler eserin edebî özelliğini artırdığı gibi genellikle gezip gördüğü yerlerle bağlantılıdır ve dinî-tasavvufî konuları ihtiva eder. Kimi zaman gördüğü yerleri doğrudan söylemek yerine bu kıssa ve hikâyelerin geçtiği mekânlar üzerinden muhatabına sezdirir. Aktardığı kıssa ve hikâyeler eser içerisindeki sıraya göre şunlardır:

1. Amr b. Ümeyye'nin ölümü.
2. Hz. Davud'un Kubbetü's-sahre'yi inşası.
3. Hz. Süleyman'ın Kubbetü's-sahre'yi inşası.
4. Mescid-i Aksâ'da bulunan kuyunun hikâyesi.
5. Buhte-i Nasr'ın Kudüs'ü yıkması ve şehrin Abdülmelik b. Mervân tarafından inşası.
6. Mescid-i Aksâ'da bulunan bir direğin Hz. Muhammed tarafından yerine yerleştirilme hikâyesi.
7. Hz. Musa'nın Kudüs'e gidememe hikâyesi.
8. Hz. Musa'nın Allah'ın cemalini görme isteği.
9. Hz. Musa'nın ölümü.
10. Hz. Musa'nın ölümüne dair bir başka hikâye.
11. Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya hamile kalışı, uğradığı iftira ve masum olduğunun anlaşılması.
12. Hasan-ı Basrî'nin hikâyesi.
13. Zünnûn-ı Mısrî'nin açlıkla sınanması.
14. İbrahim Havvas'ın yolda karşılaştığı bir gençle Mekke'ye gidişi.
15. İbrahim Edhem'in Belh sultanlığını bırakıp derviş olması.
16. İbrahim Edhem'in insanlara rızık verenin Allah olduğunu müşahede edişi.
17. Zünnûn-ı Mısrî'nin delirdiğinin sanılması ve müritleri tarafından ziyareti.
18. İbrahim Havvas'ın kâfir memleketine gidip sultanın kızıyla görüşmesi.
19. Süte su katarak satan adamın koyunlarının helâk oluşu.
20. Hasan-ı Basrî ve müritlerinin Yahudi komşularını ziyaret edişi.
21. Hz. İsa'nın kendisine zulmeden iki kişiyle Kudüs'ten Mekke'ye yolculuk etmesi.
22. Rabia-ı Adeviye'nin Tur Dağı'na gidişi ve burada bir elinde su ve bir elinde ateşle Hasan-ı Basrî'yi karşılaması.
23. Hz. İsa'nın, inanmayan insanların karşısında onların istekleri üzerine ölüleri diriltmesi.
24. Hz. Muhammed'in Bedr-i Huneyn Gazvesi.
25. İbrahim Edhem'in iğnesini suya düşürmesi ve balıkların iğneyi çıkarması.
26. Hz. İbrahim'in Kudüs'e gitmek için yola çıkması, Sârâ ile evlenmesi ve Şam'a gidişi. Şam emîrinin Sârâ'ya kastedişi ve Hacer'le birlikte buradan ayrılıp Kudüs'e gelmeleri.

27. Hz. Hacer'in Hz. İsmail'e hamile kalışı, Hz. İsmail'in doğuşu ve Mekke'nin imar edilişi.
28. Hz. İbrahim'in Mekke'ye gelerek Hz. İsmail ile Hacer'i ziyaret edişi ve Hz. İsmail'i kurban etme teşebbüsü.
29. Hz. Muhammed ve Ebubekir'in Sevr Mağarası'na sığınışı.
30. Beytü'l-mamur'un yaratılışı.
31. Hz. Âdem'in Kabe'yi inşası.
32. Hz. İbrahim'in Hz. İsmail'le Kabe'yi yeniden inşa etmesi.
33. Hz. Ömer'in Hacerü'l-esved'i istilam edişi.
34. Kabe'nin farklı kabileler tarafından tamir edilişi ve Hacerü'l-esved'in Kureyş kabilesi tarafından Hz. Muhammed önderliğinde yerine yerleştirilmesi.
35. Hz. Muhammed'in Şakku'l-kamer mucizesi ve Hz. Ebubekir'le birlikte Medine'ye hicreti.
36. Allah'ın, Tûr-ı Sînâ'ya tecelli edişi ve dağın parçalanmasıyla Mekke ve Medine'de üçer dağın oluşması.
37. Ebu'l-Lübâbe'nin kendisini Tövbe Direği'ne bağlaması.
38. Hoca-i Mümin'in hikâyesi.
39. Tüccarın birinin haramiler tarafından baskına uğraması ve bir dervişin bunların hâline gülmesi.
40. İskender'in dünyayı gezerken mezarlarını evlerinin önüne kazan bir kavmi ziyareti.
41. Nûşirevân'ın Hindistan elçisiyle olan sohbeti ve kendi ülkesinin mamur olduğunu kanıtlayışı.
42. Nûşirevân'ın memleketinin mamur olduğunu anlayışı.
43. Ateşperest bir hükümdarın ülkesini adaletle yönetmesi ve bu nedenle uzun süre yaşaması.
44. Faizle geçinen Habib-i Acemî'nin tövbe etmesi ve doğru yola girmesi.
45. Nuh Tufanı'nın hikâyesi.

Esîrî'nin yer verdiği kıssaların ve hikâyelerin kaynakları, başta içerisine İsrailiyat'ın da karıştığı peygamberler hakkında bilgiler de veren ilk dönem İslam tarihleridir. Nitekim kıssalardaki ve hikâyelerdeki kimi ayrıntılar *Tevrat*'tan izler taşır. Bunun nedeni *Tevrat* ve İsrailiyat anlatısının ayrıntıya varan tahkiyeye müsait yapısı ve bu nedenle söz konusu anlatıların sözlü ve yazılı yolla eserden esere, nesilden nesile akta-

rılmasıdır. Bunun yanında Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Muhammed'e ait hadisler Esîrî'nin temel kaynaklarındandır. Mutasavvıflara ait anlatıların temelinde ise *tezkiretü'l-evliyâ* türü eserlerle birlikte ilgili şahıslara ait sözlü yolla aktarılan bilgiler olmalıdır. *İskendernâme*lerden ve *Şeh-nâme*'den kaynaklı hikâyeler de eser içerisine dâhil edilmiştir. Kimi zaman kendi ifadesiyle "rāvîler"den ve "tevārīḫ" kitaplarından öğrendiklerini aktarır. Tüm bunların yanında ilgili bölgelere ait hikâyeleri bölge halkından sözlü olarak öğrenmesi mümkündür. Nitekim bir beytinde Kubbetü's-sahre ile ilgili bilgileri aktardıktan sonra anlatıya kaynaklık etme noktasında işitme duyusuna değinir:

Gördük ***işitdük*** *kim ol Ṣaḫre ṭaşı*
Ol da cennetden çıḳupdur iy kişi *(Kolbaş, 2021: 411; b. 490)*

Anlattığı bazı hikâyelerde mitolojik, kökeni milattan önceki yüzyıllara uzanan motiflere rastlanır. Bunun nedeni Kudüs gibi ziyaret ettikleri kimi coğrafyaların üç semavî din için de önemli olması ve milattan önceki yıllardan beri kutsallıklarını muhafaza etmesidir. Esîrî'nin anlattığı çoğu kıssa ve hikâye bilinir olmakla birlikte bu konuda önemli olan nokta ilgili anlatılarda yer verdiği motiflerdir. Bu motifler, divan edebiyatı çerçevesi içerisinde bu edebiyatın ve kimi anlatıların kökeninin ne kadar geriye gittiğini; edebiyatımızın derinliğini ve köken itibariyle Yakındoğu kültür ve medeniyetinin kadim bir üyesi olduğunu gösterir. Bu sayede kültürel pek çok anlatının aslında bin yıllar öncesinden süzülüp edebiyatımıza ulaştığı görülür.

Esîrî, *Hüsâm-nâme*'de gündelik konuşma diline yakın bir üslubu tercih eder. Eserini kaleme alırken edebî üslubu gözetir; ancak edebî sanatlara yoğun olarak yer vermez. *Hüsâm-nâme*'nin üslubunu belirleyen ve en çok karşılaşılan edebî sanat tekrirdir. Bunun yanında iâde, teşbih, mecaz, cinâs, telmih, tarsî (paralelizm/koşutluk), nidâ, îrâd-ı mesel, tenâsüp ve tezat gibi sanatlar *Hüsâm-nâme*'de sıklıkla görülen ve eserin üslubunu belirleyen birinci kategorideki sanatlardır. Esîrî'nin ve *Hüsâm-nâme*'nin üslubunu doğrudan belirlemeyen; ancak esere edebîlik konusunda çeşni katan, daha az oranda yer verilen ikinci kategorideki sanatlar ise istiâre, mübalağa, iktibas, iştikak, tevriye, hüsn-i talîl, tecahül-i ârif-istifham, teşhis, intak, akis, reddü'l-acüz ale's-sadr, iham, aliterasyon ve asonans gibi söz sanatlarıdır. Esîrî'nin amacı, eserini süslü ve sanatlı şekilde kaleme almak değil; manaya ağırlık vermek ve söylediklerini açık ve anlaşılır şekilde muhatabına iletmektir. Mana üzerinde duran Esîrî, ağırlık verdiği edebî sanatlarla ses ile lafzı manaya yardımcı birer unsur olarak kullanır. Nitekim mana üzerindeki ehemmiyetini de eserindeki bazı beyitlerle ortaya koyar:

Söz ki bī-maʿnī ola ol ḫām olur
Söyleyen kişi anı bed-nām olur *(Kolbaş, 2021: 521; b. 2168)*

Maʿnīsüz söz söyleyenler ḫām olur
Maʿnī bilmeyen kişi bed-nām olur
Ol ki maʿnī bildi sözden buldı dad
Añlayanuñdur söz iy ʿālī nijād *(Kolbaş, 2021: 640; b. 3977-3978)*

Elimizdeki *Hüsâm-nâme* nüshası -eksik olmakla birlikte- 3200 civarında kelimeyle kaleme alınmıştır. Bu kelimelerin %43'ü Arapça, %36'sı Türkçe, %20'si ise Farsça kökenlidir. %1'lik kısım ise Soğdca, Moğolca, İtalyanca, İbranca ve Yunanca gibi dillerden alınan kelimelerden oluşur (Kolbaş, 2021: 256). Arapça ve Farsça kelimelerin toplam yüzdelik dilimi daha fazla gibi görünse de bunlar Türkçeye dâhil olmuş, gündelik konuşma sırasında kullanılan bir nevi Türkçeleşmiş kelimelerdir. Eserde Farsça tamlamama sayısı oldukça azdır. Eser üzerinde yapılan kimi tashihler ise Esîrî'nin ilk olarak ana dilinde düşündüğünü ve ilgili kelimeyi Türkçe kelimeler arasından seçtiğini; ancak kafiye noktasında karşılaştığı sıkıntılardan dolayı Arapça ve Farsça kelimelere yönelmek durumunda kaldığını gösterir.

Gerek seyahat gerekse kıssa ve hikâye anlatılarında ortak bir anlatım üslubu göze çarpar.[4] Eser içerisinde yer verilen başlıklar, seyahat ile kıssa ve hikâye anlatılarını birbirinden ayırmak, muhataba ilgili anlatı hakkında (konaklanan menzil yahut hikâyesi anlatılacak kişi vb.) bilgi vermek, anlatının içeriğini önceden aktarmak, aynı hikâyeyi farklı bölümlere ayırmak, anlatılardaki olayları olay, mekân ve zaman bazında farklı mecralara sokmak, şahıslar arasındaki diyalogları birbirinden ayırmak, birbiriyle bağlantılı hikâyeleri yine birbirine bağlamak, zamanın geçişini belirtmek ve üzerinde durmak istediği mesaj veren kimi beyitleri vurgulamak gibi çeşitli amaçlara hizmet eder.

Söze giriş üslubu kendinden önceki dönemlerde yazılan eserlerde görülen üslubun devamıdır: Genellikle işitme duyusu üzerinden muhataba hitapla açılır ve orijinal bir özellik göstermez. En edebî giriş beyitleri dahi gelenekten izler taşır. Çoğu zaman tek beyitle sınırlandırılırken, bazen birden fazla beyitle açılan anlatılar da mevcuttur. Birbiriyle konu itibariyle uygunluk gösteren anlatıların giriş beyitlerinde bu durumu muhataba haber veren "İşid imdi yine *ol yüzden* ḫaber", "İşidüñ buña *münāsib* bir sözi" gibi mısralara yer verir. Kimi zaman bu giriş beyitlerinde anlatıda hangi konuya yer vereceğini açıklar. Bazen de daha önce bahsedildiği gibi sözün önemine değinerek ilgili anlatıya başlamayı tercih eder.

Esîrî, hem seyahat hem de kıssa ve hikâye anlatılarında genelden özele doğru ilerleyen anlatım üslubunu tercih eder. Sözünü geniş bir perspektiften konunun yahut olayın

4 Bu makale çerçevesinde Esîrî'nin ve *Hüsâm-nâme*'nin üslubuna dair elde ettiğimiz verilerin tamamına yer veremeyeceğimizden üslup bahsini yalnızca eserin genelinde görülen üslup özellikleriyle sınırlandıracağız. Ayrıntılı bilgi için bk. Kolbaş, 2021: 256-319.

merkezine getirir. Örneğin bir şahsın ismini zikretmeden evvel birkaç beyitte özelliklerine yer verir ve sonrasında ismini açıklar. Yahut başka bir anlatı mekân tasviriyle açılır. Devamında ilgili kişinin hikâyesini yahut ilgili mekânda yaşananları anlatmaya başlar.

Eserde görülen bir başka üslup özelliği ise şairin çoğu zaman çeşitli amaçlarla anlatıda araya girmesidir. Pek çok kıssa ve hikâye ilahî bakış açısıyla kaleme alınmıştır. Bu anlatım özelliği şairin her şeye hâkim konumda bulunarak anlatıda araya girmesine kapı aralar: Bu sayede anlatının şahıslar bazındaki bakış açısını değiştirir, önceki hikâyeye geri döner yahut hikâyeleri birbirine bağlar. Muhatabına iyi dilekte bulunur, dua eder, onu uyarır ve bilgilendirir; çeşitli peygamberlere salavât getirilmesini ister, anlattığı olayla bağlantılı olarak araya girdiği çeşitli beyitlerle öğütler verir, hissî ifadelerini aktarır; sözün kısaltılması gerektiğini söyler. Esîrî'nin araya girdiği çoğu beyit, tahkiyenin, şahıslar, olay, mekân ve zaman konusunda birtakım değişikliklere gideceğini sezdirir.

Esîrî'nin üslubunun dikkat çekici özelliklerinden biri de aynı yahut birbirine benzer mısralara veya beyitlere eser içerisinde peş peşe yahut farklı yerlerde tekrardan yer vermesidir. Birbiri ardına tekrar eden ve çok az farklılık gösteren bazı beyitler sayesinde vermek istediği mesajı pekiştirir:

Ḥaḳḳ'ı ḳoyup ḫalḳdan isteyen meded
Maḳṣūdın bulmaya ḳala tā ebed

Ḥaḳḳ'ı ḳoyup ḫalḳdan isteyen murād
Bulmaya gönli dilegin ola yad *(Kolbaş, 2021: 500; b. 1831-1832)*

Kimi zaman da bu tekrarlar anlatımda çeşitliliği kısıtlayarak Esîrî'nin mısra üretimi konusunda yetersiz kaldığını düşündürür. Kendini tekrara düşer. Örneğin şaşırma ve hayret ifadesi genellikle aynı şekilde kurgulanır. İlk mısra her zaman "ḥayrān olur" ifadesiyle biter ve ikinci mısra hep aynı şekilde tertip edilir. Bu kurguyla oluşturulmuş beyitler eserde toplam on üç kez geçer:

Anda varan kişiler ***ḥayrān olur***
ʿAḳlı gider deng ü ser-gerdān olur *(Kolbaş, 2021: 379; b. 4 vb.)*

Tekrarlanan bazı mısraların yanında eserin farklı yerlerinde karşılaşılan aynı beyitler de bir nevi eser boyunca verilmek istenen mesajı muhataba dayatır. Örneğin eser içerisinde ilki altı, ikincisi yedi kez tekrarlanan şu iki beyit iyilik vurgusu yapar, ahiret düşüncesinin pekiştirilmesini salık verir ve tevekkül kavramına dikkat çeker. Genellikle anlatıların bitişlerinde karşımıza çıkar ve nokta vazifesi görerek bir nevi eserin özünü teşkil eder:

Eylügi sen de özüñe pîşe it
Varacaḳ menzilüñi endîşe it *(Kolbaş, 2021: 434; b. 844 vd.)*

Ḥaḳ Teʿālā'nuñ durur bu cümle iş
Cehd eyle sen de eylüge düriş *(Kolbaş, 2021: 455; b. 1163 vd.)*

Kısacası *Hüsâm-nâme*, genel anlamıyla verdiği coğrafî bilgilerin yanında çizdiği hac güzergâhıyla mevcut tarihî bilgilerimize yeni bilgiler katması; bunun yanında pek başarılı bir mesnevi olmasa dahi aktardığı kıssalarla ve hikâyelerle, bu anlatılardaki motifler vasıtasıyla edebiyatımıza katkı sağlaması açısından oldukça önemlidir. Üstelik şahsından haberdar olmadığımız şairi hakkında bilgiler vererek Esîrî'yi görünmez bir mezarlıkta saflar hâlinde şiirler söyleyerek dolaşan şairlerin arasından çıkarması, eserlerini kaybeden talihsiz ve hüzünlü bir şairin varlığından haberdar olmamızı sağlaması bakımından oldukça mühimdir.

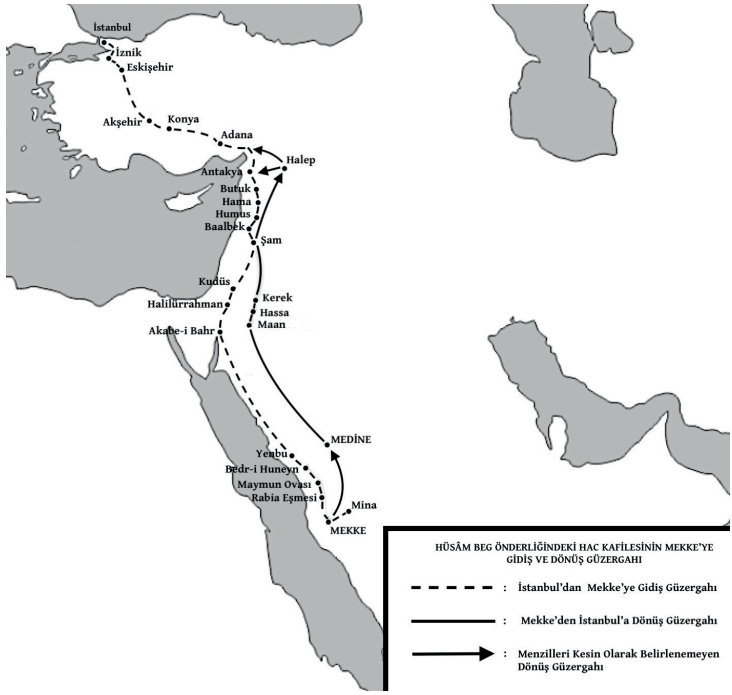

EK: Hüsâm Beg Önderliğindeki Hac Kafilesinin Mekke'ye Gidiş ve Dönüş Güzergâhı (Kolbaş, 2021: 154).

Kaynakça

Ahmed Fakih (1974). *Kitābu Evsāfı Mesācidi'ş-Şerīfe*. haz. Hasibe Mazıoğlu, 1. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Aydemir, Yaşar (1999). Esîrî'nin Bağdat Şehrâşûbu. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Dr. Himmet Biray Özel Sayısı*, 446-475.

Bilge, Fahri (1943). *Manzum Bir Eser ve Şa'ir Esîrî*. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No: 06 Mil Yz FB 574.

Çelebioğlu, Âmil (2018). *Türk Mesnevî Edebiyatı - Sultan İkinci Murad Devri*. 1. Baskı, İstanbul: Dergâh.

Eğridirli Hâcı Kemâl. *Kitāb-ı Cāmiʿü'n-Neẓāir*. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, No: 5782.

Ergun, Sadeddin Nüzhet (1946). *Türk Şairleri*. 1. C.

Esîrî. *Hüsâm-nâme*. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No: 06 Mil Yz FB 366.

Gök, İlhan (2014). *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi.

Kara, Mustafa (1998). Hikmet [Tasavvuf]. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C 17, s. 518-519), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Kolbaş, Ozan (2021). *Esîrî'nin Hüsâm-nâme Adlı Manzum Hac Seyahat-nâmesi (İnceleme-Metin Tenkidi-Nesre Çeviri-Açıklamalar-Sözlük-Özel Adlar Dizini)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi.

Kurşun, Zekeriya (2017). Hac ve İktidar: Haremeyn'de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 9, 281-311.

Kuru, Selim S. (2011). Destânı Mesnevîde Anlatmak: Gülşehrî, Âşık Paşa ve Mes'ûd'un Eserleri Hakkında Gözlemler. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VI, Mesnevî: Hikâyenin Şiiri (içinde s. 197-216)*. haz. Hatice Aynur vd., İstanbul: Turkuaz.

Kut, Günay (2010). Esīrī, His 'Sergüẕeşt' and His Other Works. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları II: Acâibü'l-mahlûkât (içinde s. 89-101)*, haz. Fatma Büyükkarcı Yılmaz, 1. Baskı, İstanbul: Simurg.

Levend, Agâh Sırrı (2000). *Ġazavāt-nāmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Ġazavāt-nāmesi*. 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Lokmacı, Süleyman (2015). *Solak-zâde Tarihi'nin Tahlili ve Metin Tenkidi*. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Matrakçı Nasuh (2019). *Rüstem Paşa Tarihi Olarak Bilinen Târîh-i Âl-i Osmân (Osmanlı Tarihi 699-969/1299-1561) (İnceleme-Tenkitli Metin)*. haz. Göker İnan, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Merçil, Erdoğan (1991). Ârız [Tarih]. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C 3, s. 359), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Nettleton-Fisher, Sydney (2014). *Sultan Bayezid Han 1481-1512*. çev. Hazal Yalın, 1. Baskı, İstanbul: Kitap.

Sak, İzzet, Cemal Çetin (2005). XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 199-261.

Savaş, Hamdi (1986). *İshak Çelebi ve Selim-nâmesi*. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Şiir Mecmuası. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, MC Yz K 0479.

Taeschner, Franz (2010). *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*. çev. Nilüfer Epçeli, 1. Basım, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Tekindağ, Şehabettin (1976). Fâtih Devrinde Osmanlı-Memlûklu Münasebetleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 30, 73-98.